

ORZEŁ BIAŁY W POLSKICH HERBACH MIEJSKICH

Wstęp

Polska heraldyka miejska cechuje się niezwykłym bogactwem godeł nawiązujących do heraldyki rycerskiej oraz kościelnej, a także do szeroko rozumianej symboliki związanej z przedstawieniami miast, osób oraz flory i fauny. Funkcjonują one zarówno w obszarze *sacrum*, jak i *profanum*. Heraldyka miejska zawiera herby, których wygląd jest zbliżony do herbu państwowego – Orła Białego¹. Kilka polskich miast posiada herby z tarczami dzielonymi, na których znajdują się orły srebrne. Tak jest w przypadku herbu Dąbrowy Górniczej², Pobiedzisk³ i Sanoka⁴. Wizerunek orła złotego widnieje w herbach kilku miast, m.in. w herbie Leśnicy⁵, Pszczyny⁶

¹ Kolory stosowane w heraldyce (tynktury) dzieli się na barwy, metale i futra. Kolor biały jest heraldycznym metalem – srebrem. Orzeł Biały heraldycznie jest zatem orłem srebrnym, który zgodnie z zasadami heraldycznymi oręż (dziób, szpony) ma zaznaczony innym metalem – złotem. J. Marecki, *Barwa w heraldyce*, w: *Barwa i kolor*, red. J. Marecki, L. Rotter, Kraków 2012, s. 67.

² W polu dwudzielnym w pas od czoła czerwonym orzeł srebrny, od podstawy dzielonym w słup w prawym srebrnym trzy żółędzie zielone w słup, w lewym złotym młot czarny w słup. A. Plewako, J. Wanag, *Herbarz miast polskich*, Warszawa 1994, s. 38.

³ W polu dwudzielnym w słup w polu prawym czerwonym orzeł srebrny ze złotym uzbrojeniem i także toczenicą na ogonie, w polu lewym srebrnym klęcząca postać młodzieńca. A. Plewako, J. Wanag, *Herbarz miast...*, dz. cyt., s. 167; Uchwała Rady Miejskiej Gminy Pobiedziska nr VII/59/07 z dnia 29 III 2007 r. w sprawie przywrócenia historycznego herbu Gminy Pobiedziska, „Dziennik Urzędowy Wojewódzkiego Wielkopolskiego” z dnia 21 V 2007 r., nr 74, poz. 1957.

⁴ W polu dwudzielnym w pas od czoła czerwonym orzeł srebrny, od podstawy dzielonym w słup w lewym niebieskim św. Jerzy w zbroi srebrnej stojący na smoku zielonym, w lewym wąż zielony z koroną złotą zjadający dziecko (herb Sforzów). A. Plewako, J. Wanag, *Herbarz miast...*, dz. cyt., s. 192.

⁵ W polu błękitnym orzeł złoty piastowski. A. Plewako, J. Wanag, *Herbarz miast...*, dz. cyt., s. 104.

⁶ W polu błękitnym orzeł złoty z uzbrojeniem czerwonym. M. Gumowski, *Herby miast polskich*, Warszawa 1960, s. 278; A. Plewako, J. Wanag, *Herbarz miast...*, dz. cyt., s. 177.

i Żywca⁷, natomiast orła czerwonego – w herbie Barlinka⁸, Choszczna⁹, Gorzowa Wielkopolskiego¹⁰, Ińska¹¹, Myśliborza¹² i Ośna Lubuskiego¹³.

Orzeł był motywem często stosowanym w heraldyce kościelnej. Znajduje się w herbach katolickich wspólnot zakonnych, np. Zakonu Kanoników Regularnych Świętego Augustyna, Kongregacji Laterańskiej Najświętszego Zbawiciela, Kapituły Kanoniczek Świeckich od Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Matki Boskiej, Zgromadzenia Sióstr Benedyktynek Samarytanek Krzyża Chrystusowego i Zgromadzenia Sióstr Misjonarek Chrystusa Króla dla Polonii Zagranicznej¹⁴, a także herbach hierarchów, np. abp. Janusza Bolonka (zm. 2 marca 2016 r.)¹⁵.

Z punktu dociekań heraldyka interesującym problemem badawczym jest próba znalezienia odpowiedzi na pytanie, co było powodem umieszczania w herbach miast polskich wyobrażeń orła białego na czerwonym polu. W poniższym artykule prezentuje się herby dziewięciu miast polskich, na których widnieje wizerunek orła białego w pełnej postaci na tarczy¹⁶ w czerwonym jej polu. Należy stwierdzić, że omawiane

⁷ W polu błękitnym orzeł złoty ponad głową wołu z toczenicą złotą w nozdrzach. A. Plewako, J. Wanag, *Herbarz miast...*, dz. cyt., s. 272.

⁸ W polu srebrnym orzeł czerwony brandenburski. A. Plewako, J. Wanag, *Herbarz miast...*, dz. cyt., s. 5.

⁹ W polu srebrnym orzeł czerwony brandenburski w szponach trzymający gałązki dębowe zielone. A. Plewako, J. Wanag, *Herbarz miast...*, dz. cyt., s. 29.

¹⁰ W polu srebrnym orzeł czerwony brandenburski z liśćmi koniczyny zielonymi w szponach. A. Plewako, J. Wanag, *Herbarz miast...*, dz. cyt., s. 56.

¹¹ W polu srebrnym orzeł czerwony brandenburski ze złotym uzbrojeniem. A. Plewako, J. Wanag, *Herbarz miast...*, dz. cyt., s. 65.

¹² W polu srebrnym orzeł czerwony brandenburski z koroną złotą, takimiż gwiazdami od czoła i skrzydłami czarnymi w szponach. A. Plewako, J. Wanag, *Herbarz miast...*, dz. cyt., s. 135.

¹³ W polu srebrnym orzeł czerwony brandenburski (od 2019). Uchwała nr IV/27/2019 Rady Miejskiej w Ośnie Lubuskim z dnia 14 marca 2019 r. w sprawie ustanowienia herbu i flagi gminy Ośno Lubuskie oraz zasad ich używania, § 2.1; W. Strzyżewski, *Odzwierciedlenie zmian polityczno-prawnych w symbolice herbów miast pogranicza śląsko-brandenbursko-wielkopolskiego w XVIII i XIX wieku*, w: *Herby miast polskich w okresie zaborów (1772–1918). Materiały sesji naukowej, Włocławek 5–6 grudnia 1996 r.*, red. S.K. Kuczyński, Włocławek 1999, s. 74.

¹⁴ W. Kolak, J. Marecki, *Leksykon godeł zakonnych*, Kraków 1994, s. 60, 118–119, 161, 191.

¹⁵ W polu czerwonym orzeł biały w koronie złotej w szponach trzymający klucz. Zob. *Życiorys ś.p. Księdza Arcybiskupa Janusza Bolonka*, archidiecezja.lodz.pl/2016/03/zyciorys-s-p-księdza-arcybiskupa-janusza-bolonka [dostęp: 21 XII 2020 r.].

¹⁶ Należy wyjaśnić, że w Polsce obowiązuje obecnie zasada stosowania w heraldyce miejskiej i samorządu terytorialnego tarcz o kształcie późnogotyckim, zwanymi także hiszpańskimi (tarcza zaokrąglona u dołu). Zob. *Zasady tworzenia herbów, flag, sztandarów i pieczęci jednostek samorządu terytorialnego w Polsce*, gov.pl/web/mswia/zasady-tworzenia-herbow-flag-sztandarow-i-pieczeci-jednostek-samorządu-terytorialnego-w-polsce [dostęp: 21 XII 2020 r.].

herby zmieniały swój wygląd lub były zastępowane przez inne. Jednym z powodów tych zamian, zwłaszcza w okresie zaborów, był fakt, że Orzeł Biały w godle przypominał o tym, że Polska istnieje jako niepodległy byt polityczny.

W niniejszym artykule autor przedstawił dzieje orła jako motywu heraldycznego oraz nośnika treści symbolicznych. Orzeł Biały w polu czerwonym ściśle wiąże się z polską państwowością, dlatego przybliży się pokrótce dzieje herbu Królestwa Polskiego oraz zmiany, jakie następowały w jego postaci na przestrzeni dziejów. Następnie wybrano herby miast leżących na historycznych ziemiach polskich, które posługiwały się herbem podobnym do herbu polskiego. To znaczy te, na tarczy herbowej których występował w polu czerwonym wizerunek orła białego, będąc głównym elementem godła, bez innych elementów umieszczonych w polu (figury, mobilia).

Wizerunek orła pojawił się w sztuce związanej z alegorią i symbolami władzy już w kulturach starożytnej Azji, Grecji i Rzymu¹⁷. W kulturach germańskich motyw orła naśladował wzory ikonograficzne Imperium Romanum i również zaczął być ukazywany z rozpostartymi skrzydłami¹⁸. Nabrał silnych treści symbolicznych w Bizancjum¹⁹, a za jego pośrednictwem pojawił się na Rusi²⁰. Orzeł jako nośnik treści symbolicznych cieszył się popularnością wśród władców średniowiecznych. Był częstym motywem ikonograficznym i heraldycznym w Niderlandach oraz w państwach niemieckich, zwłaszcza w XIV w. W herbach wielu państw, regionów i miast do dziś jako element występuje wizerunek orła²¹. Z tego powodu obszar geograficzny pomiędzy

¹⁷ W starożytnej Grecji orzeł był symbolem najwyższego boga, którego charakteryzowały trzy przymioty: stworzenie, ochrona i zniszczenie. R.P. Knight, *The Symbolical Language of Ancient Art and Mythology. An Inquiry*, New York 1876, s. 75, 204. Orzeł zabierał duszę cesarza rzymskiego z stosu pogrzebowego do nieba. P. Janiszewski, „*Tchnienie Tyfona*” i „*Sepogiganci*” – neoplatonicki mit i alegoria przeciw chrześcijanom, w: *Sacrum. Obraz i funkcja w społeczeństwie średniowiecznym*, red. A. Pieniądz-Skrzypczak, J. Pysiak, Warszawa 2005, s. 21. W sztuce judaistycznej orzeł jest symbolem boskiej ochrony i opieki, a także sądu nad ludem bożym i jego wrogami. P. Szkołut, *Prorok Daniel w jaskini lwów na reliefie z En Samsam w Golanie. Interpretacja przedstawienia*, „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Archeologica” 24 (2004), s. 108–113.

¹⁸ A.Ch. Fox-Davies, *A Complete Guide to Heraldry*, London 1909, s. 233.

¹⁹ W XVI w. w poemacie *L'Italia liberata da'goti* Gian Giorgio Trissino wyjaśnia pochodzenie dwugłowego orła czarnego: „Il grande impero ch'era un corpo solo / Avea due capi: un nell'antica Roma, / E l'altre nella nuova, che dal volgo / S'appella la città di Costantino; / Onde l'aquila d'oro in campo rosso, / Insegna imperial, poi si dipinse, / E si dipinge con due teste ancora”. Za: *Aquila bicipite*, w: G. di Crollalanza, *Enciclopedia araldico-cavalleresca*, Pisa 1878, s. 47.

²⁰ S. Russocki, *Nad nami Orzeł Biały...*, w: S. Russocki, S.K. Kuczyński, J. Willaume, *Godło, barwy i hymn Rzeczypospolitej. Zarys dziejów*, Warszawa 1970, s. 23.

²¹ Orzeł jest popularnym godłem w heraldyce, pojawia się np. w herbie Akwilei (w błękitnym polu orzeł złoty), regionu Friuli (w błękitnym polu orzeł złoty), Trydentu (w srebnym polu

terenami na południe od Modeny, na południe od Alp i na północy po Czechy i Polskę, gdzie orzeł (łac. *aquila*) był najczęstszym motywem heraldycznym, nazywany jest „strefą akwilarną”²².

Początki pojawienia się orła w polskim środowisku związanym z władzą nie są do końca wyjaśnione. Polscy historycy szukali jego źródeł u zarania polskiej państwowości. O. Żebrawski uważa, że Orzeł Biały jako herb królestwa pojawiał się co najmniej od czasów Bolesława Śmiałego²³. K. Niesiecki natomiast upatruje genezy polskiego orła w herbie Akwilei, gdzie nastąpiła klęska Rzymian²⁴. Jan Długosz uważał, że jego początki²⁵ sięgają 1000 r. Według kronikarza cesarz Otto III miał nadać ów herb Bolesławowi Chrobremu w czasie słynnego zjazdu gnieźnieńskiego²⁶. Argumentacja przedstawiona przez tych badaczy nie jest jednak przekonująca, podobnie jak baśniowy wywód herbu polskiego od miasta Gniezna, gdzie legendarny Lech znalazł na drzewach orle gniazda. Za *Kroniką* Jana Długosza również Marcin Bielski łączy herb polski z orlimi gniazdami, które Lech zobaczył na miejscu, gdzie założył Gniezno: „Stądże na chorągwiach swych kazał kłaść Orła białego za Herb, a od tegoż czasu to Królestwo Polskie tego kleynotu używa”²⁷.

Historycy niemieccy uważali, że polski Orzeł Biały (jako uszczerbiony herb cesarski) był wyrazem stosunku lennego Polski do cesarstwa, podobnie jak w przy-

orzeł czarny), prowincji Bolzano i miasta Merano (z murami miejskimi), prowincji Trydent-Górna Adyga (tarcza dzielona w krzyż: w polu pierwszym i czwartym orzeł czarny, w polu drugim i trzecim orzeł czerwony) i samego miasta Trydentu. W srebrnym polu orzeł czerwony znajduje się też w herbie Brandenburskiej (Niemcy), Tyrolu (Grafschaft Tirol) i Mecklenburskiej-Pomorza, natomiast w herbie Moraw – w niebieskim polu orzeł w szachownicę biało-srebrną lub złotą, Frankfurtu nad Menem – w czerwonym polu biały orzeł, który to herb heraldycy interpretują jako znak podległości miasta wobec cesarza, oraz miasta Werben (Elbe) – w białym polu czerwony orzeł, nad nim księżyc z gwiazdą.

²² W Europie najczęściej w herbie można znaleźć lwa (15 proc. przypadków), figurę *fascę* (6 proc.) i orła (3 proc.). M. Pastoureau, *Średniowieczna gra symboli*, Warszawa 2006, s. 58; A. Znamierowski, *Insignia, symbole i herby polskie*, Warszawa 2003, s. 109–110; H.G. Ströhl, *Heraldischer Atlas*, Stuttgart 1899, tab. IX. *Der Adler*, [s. nlb.].

²³ O. Żebrawski, *O pieczęciach dawnej Polski*, Kraków 1865, s. 14.

²⁴ K. Niesiecki, *Herbarz polski*, t. 1, Lipsk 1839–1846, s. 2.

²⁵ „Est autem tocius [!] Polonie Regni caput insigne et generale Aquila alba, capite gestans coronam auream alis extensis et in longum per lineam auream adornatis, in campo rubeo”. J. Długosz, *Insignia seu Clenodia Regis et Regni Poloniae*, wyd. Z. Celichowski, Poznań 1885, s. 15; „A naprzód orła, królestwa polskiego herb, który ma być biały w polu czerwonym, z skrzydły rozszerzonymi, w koronie złotej”. M. Bielski, *Kronika*, t. 1, *Księga I, II, III, IV*, wyd. J. Turowski, Sanok 1856, s. 11.

²⁶ Z. Piech, *Wokół genezy Orła Białego jako herbu Królestwa Polskiego*, w: *Orzeł Biały – 700 lat herbu państwa polskiego*, red. M. Makowski, P. Mrozowski, Warszawa 1995, s. 15–16; R. Kiersnowski, *Symbol ptaka*, w: *Imagines Potestatis. Rytuały, symbole i konteksty fabularne władzy zwierzchniej. Polska X–XV w. (z przykładem czeskim i ruskim)*, red. J. Banaszekiewicz, Warszawa 1994, s. 107.

²⁷ M. Bielski, *Kronika*, t. 1, dz. cyt., s. 42.

padku herbów księstw niemieckich. Również J. Długosz interpretował czarnego orła książąt śląskich (który według niego zamienił kolor z białego) jako znak podległości królowi czeskiemu²⁸. Próbowano się doszukiwać genezy polskiego orła w mariażach książąt piastowskich z księżniczkami niemieckimi, wezwaniem katedry wrocławskiej (orzeł jest symbolem św. Jana Ewangelisty) oraz starano się go powiązać z osobą św. Wojciecha i ziemią krakowską²⁹.

W kontekście symboliki władzy najstarsze wizerunki ptaka, prawdopodobnie orła, można odnaleźć na numizmatach. Ptak (być może orzeł lub paw) widnieje na monecie (denarze) Bolesława Chrobrego, gdzie w polu umieszczono ptaka, a w otoku napis PRINCES POLONIE³⁰. Niezidentyfikowany ptak widniał również na monetach książąt piastowskich pochodzących z XII i XIII w., nie były to jednak godła herbowe (np. monety Władysława Wygnańca³¹). Heraldyczny orzeł pojawił się po raz pierwszy na pieczęci Kazimierza, księcia opolskiego, która wisi przy dokumencie z 1222 r. Wizerunek ten można również odnaleźć na pieczęci Henryka Pobożnego (1224), Leszka Białego (1228), Władysława Laskonogiego (1231), Kazimierza Konradowica (1236), Władysława Odonica (1223)³². Orzeł widnieje również na pieczęci ławniczej miasta Krakowa (1312–1320), gdzie towarzyszy św. Stanisławowi wraz z koroną³³. Orła umieszczano na tarczach książąt konnych lub spieszonych. Według S. Kuczyńskiego fakt, że godło to pojawia się w równoległe w kilku dzielnicach, świadczy o tym, że było ono uznawane za znak rodowo-dynastyczny oraz rozpoznawczy księstwa³⁴ (po modyfikacjach, np. śląski, kujawski³⁵).

²⁸ Czarny orzeł w herbie książąt czeskich pojawił się jeszcze przed 1327 r. M. Gumowski, *Początki Białego Orła. Studium heraldyczne*, „Roczniki Historyczne” 7 (1931), s. 15.

²⁹ H. Polaczówna, *Geneza orła Piastowskiego*, „Roczniki Historyczne” 6 (1930), s. 2–3 [nadbitka]; A. Jaworska, *Orzeł Biały. Herb państwa polskiego*, Warszawa 2003, s. 45–47.

³⁰ O najstarszych wizerunkach orła jako motywu ikonograficznego: zob. J. Wrzesiński, *Lednicka plakietka z orłem oraz kilka uwag na temat adaptacji i rozpowszechniania się orła-symbolu*, „Studia Lednickie” 2 (1991), s. 133–158; T. Kałkowski, *Tysiąc lat monety polskiej*, Kraków 1963, s. 12.

³¹ S. Russocki, *Nad nami Orzeł Biały...*, art. cyt., s. 27; A. Jaworska, *Orzeł Biały...*, dz. cyt., s. 36–37.

³² A. Jaworska, *Orzeł Biały...*, dz. cyt., s. 42–43, 46; S. Kuczyński, *Herb Królestwa Polskiego w XIV–XV wieku. Wokół genezy treści i funkcji*, w: *Imagines Potestatis...*, dz. cyt., s. 152.

³³ M.R. Pauk, *Święci patroni a średniowieczne wspólnoty polityczne Europy Środkowej*, w: *Sacrum. Obraz i funkcja...*, dz. cyt., s. 248.

³⁴ S. Mikucki, *W sprawie genezy orła*, „Wiadomości Numizmatyczno-Archeologiczne” 12 (1928–1929), s. 121; A. Jaworska, *Orzeł Biały...*, dz. cyt., s. 48.

³⁵ „Krakowskie województwo na chorągwi używa orła białego w złotej koronie, w czerwonym polu, a przez skrzydła ma złotą linię [...]. W temże województwie zatorska i oświęcimska ziemia, które też niekiedy księstwa były i do Szląska należały. Zatorska używa orła białego w błękitnym polu, a na piersiach Z., oświęcimska orła czarnego, a na piersiach O. [...]; województwo poznańskie nosi na chorągwi orła białego bez korony w czerwonym polu. [...] Mazowieckie księstwo nosi na chorągwi orła białego z rozszerzonymi skrzydłami,

W XIII w., kiedy to upowszechniła się kultura rycerska panująca już na zachodzie Europy, Orzeł Biały stał się godłem powszechnie występującym w heraldyce piastowskiej. Po koronacji Przemysław II posługiwał się pieczęcią majestatową z wizerunkiem tronu króla z jednej strony, z drugiej natomiast orła w koronie na tarczy herbowej. Pieczęć w otoku ma majuskułowy napis: REDDIDIT IPSE [POTENS] VICTRICIA SIGNA POLONIS – „sam Wszechmocny zwrócił Polakom zwycięskie znaki”³⁶. Władysław Łokietek przed 1314 r. używał pieczęci z herbem kujawskim, potem zaś z orłem³⁷. Wizerunek orła pojawiał się również na pieczęciach³⁸ i monetach groszowych Kazimierza Wielkiego³⁹ oraz numizmatach Władysława Jagiełły⁴⁰ i kolejnych monarchów⁴¹. Jako herb Królestwa Polskiego orzeł stał się powszechnie używany przez władców. Początkowo orzeł był silnie heraldyzowany, wpisany w trójkąt, potem w zależności od epoki stylizowany⁴². Można go znaleźć na nagrobku Kazimierza Jagiellończyka w katedrze wawelskiej, gdzie herb jest zwieńczony klejnotem tautologicznym, oraz w *Herbarzu Złotego Runa*⁴³. Orzeł przybierał nowe znaczenia symboliczne, które odnosiły się do niezależności i suwerenności państwa. Stał się niejako wizualnym znakiem treści, jakie niósł konstrukt polityczny Corona Regni Poloniae rozumiany jako niepodzielne, suwerenne państwo złożone z ziem⁴⁴.

w czerwonym polu. [...] Podlasze używa na chorągwi orła białego w polu czerwonym”. M. Bielski, *Kronika*, t. 1, dz. cyt., s. 11–12, 15.

³⁶ Według niektórych badaczy świadczy to o przekonaniu, że orzeł był symbolem Królestwa Polskiego od początku państwowości. Przemysław II używał pieczęci z orłem już w 1289 r., gdy nie miał jeszcze w posiadaniu Krakowa. Zob. J. Tęgowski, *Uwagi o pieczęciach Przemysła II*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici” (1990), z. 204, s. 180–183; Z. Piech, *Wokół genezy Orła Białego...*, art. cyt., s. 15; A. Jaworska, *Orzeł Biały...*, dz. cyt., s. 59–60; S. Kuczyński, *Herb Królestwa Polskiego...*, art. cyt., s. 154.

³⁷ Na pieczęci z 1320 r. godło z herbu ziemi kujawskiej umieszczono pod królem w majestacie. M. Gumowski, *Początki Białego Orła...*, art. cyt., s. 27–28; Z. Piech, *Symbole władcy i państwa w monarchii Władysława Łokietka i Kazimierza Wielkiego*, w: *Imagines Potestatis...*, dz. cyt., s. 118–119.

³⁸ Archiwum Narodowe w Krakowie, Zbiór dokumentów pergaminowych, Perg. 38, Rewers pieczęci majestatowej Kazimierza Wielkiego.

³⁹ Kazimierz Wielki posługiwał się symbolem orła jako znakiem Królestwa Polskiego, sam natomiast w początkowym okresie herbem kujawskim jako znakiem osobistym, a następnie swoim monogramem. Z. Piech, *Symbole władcy i państwa...*, art. cyt., s. 119–126.

⁴⁰ T. Kałkowski, *Tysiąc lat monety polskiej*, dz. cyt., s. 49, 55, 58.

⁴¹ E. Baran, *Katalog monet polskich w zbiorach Zakładu Narodowego im. Ossolińskich*, t. 2, *Monety jagiellońskie 1434–1501*, Wrocław 2013, tab. 1–1269, [s. nlb.].

⁴² Schematyczność rysunku wymagana prawami heraldycznymi powoduje, że nie można jednoznacznie określić gatunku przedstawianych w herbach orłów. M. Myśliński, *Awifaunistyczny pierwowzór wyobrażenia godła Królestwa Polskiego*, w: *Orzeł Biały. Herb państwa polskiego*, red. S. Kuczyński, Warszawa 1996, s. 14.

⁴³ Bibliothèque de l’Arsenal Paris, *Le Grand Armorial équestre de la Toison d’or*, sygn. Ms.4790, k. 119r.

⁴⁴ S. Kuczyński, *Znaki Polski i Polaków. Orzeł Biały*, w: *Znaki państwa polskiego. Herb*,

Herb Polski zyskiwał również nowe elementy. W okresie panowania Zygmunta Augusta Orzeł Biały ma na piersi stylizowane litery „S A”. W okresie baroku orzeł utracił stylistyczny dynamizm oraz zyskał nowe elementy: insygnia królewskie berło i miecz lub jabłko⁴⁵. Na pieczęciach z lat 1507–1795 tarczę wieńczyła korona zamknięta, a wraz z umieszczeniem nad herbem korony zaprzestano tam umieszczać klejnot. Po koronacji Władysława Jagiełły w herbie umieszczano również litewską Pogoń⁴⁶. Natomiast królowie elekcyjni na pierś Orła Białego kładli swoje herby rodowe. Przechodząc poprzez różne wersje stylistyczne, Orzeł Biały przetrwał okres rozbiorowy w herbie Królestwa Polskiego, towarzysząc Polakom w trakcie zrywów narodowych. Na nowo stał się herbem suwerennego państwa polskiego w 1919 r.⁴⁷ Kolejną zmianę przyniósł rok 1927, kiedy to zmienił się wzór herbu państwowego⁴⁸.

Następną modyfikację herbu polskiego przyniosła zmiana ustroju politycznego po II wojnie światowej. Herbem Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej stał się Orzeł Biały bez korony. Konstytucja uchwalona w 1952 r. zawierała zapis: „godłem Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej jest wizerunek orła białego w czerwonym polu”⁴⁹. Formalnie ujednoczenie praktyki i prawa w zakresie stosowanego wzoru herbu PRL nastąpiło poprzez ogłoszenie Dekretu z dnia 7 grudnia 1955 r. o godle i barwach Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej oraz o pieczęciach państwowych. Po upadku systemu komunistycznego w Polsce nastąpiły kolejne przeróbki w herbie państwowym. W 1989 r. zmieniono konstytucję, zamieszczając w niej zapis dotyczący godła: „Godłem Rzeczypospolitej Polskiej jest wizerunek orła białego w koronie w czerwonym polu”⁵⁰. W 1990 r. w drodze ustawy doprecyzowano: „Godłem Rzeczypospolitej Polskiej jest wizerunek orła białego ze złotą koroną na głowie zwróconej w prawo, z rozwiniętymi skrzydłami, z dziobem i szponami złotymi, umieszczony w czerwonym polu tarczy”⁵¹.

barwy, hymn. *Katalog wystawy*, Warszawa 2004, s. 5–8; S. Kuczyński, *Herb Królestwa Polskiego...*, art. cyt., s. 156.

⁴⁵ S. Russocki, *Nad nami Orzeł Biały...*, art. cyt., s. 53.

⁴⁶ S. Kuczyński, *Herb Królestwa Polskiego...*, art. cyt., s. 156.

⁴⁷ „Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej” [dalej: Dz.U. RP] z dnia 18 VIII 1919 r., nr 69, poz. 416. Więcej o pracach nad godłem odrodzonego państwa polskiego: zob. J. Michta, *Średniowieczny i współczesny Orzeł Biały – godło państwa polskiego w państwowej i terytorialnej heraldyce*, Kielce 2017, s. 23n.

⁴⁸ Zob. Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 13 XII 1927 r. o godłach i barwach państwowych oraz o znakach, chorągwiach i pieczęciach, Dz.U. RP 1927, nr 115, poz. 980.

⁴⁹ Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej uchwalona przez Sejm Ustawodawczy w dniu 22 VII 1952 r., art. 89, § 1, „Dziennik Ustaw Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej” [dalej: Dz.U. PRL] (1952), nr 33, poz. 232.

⁵⁰ Ustawa z dnia 29 XII 1989 r. o zmianie Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, art. 1, § 19, Dz.U. PRL 1989, nr 75, poz. 444.

⁵¹ Ustawa z dnia 9 lutego 1990 r. o zmianie przepisów o godle, barwach i hymnie Rzeczypospolitej Polskiej, art. 1, § 2, Dz.U. RP 1990, nr 10, poz. 60.

Różne były w przeszłości powody umieszczania na herbach miejskich wyobrażeń orła. Nawiązywano do polskiej tradycji państwowej, podkreślano związki łączące miasto z władcą, który używał herbu z orłem w godle, przynależność administracyjną danej miejscowości do państwa polskiego oraz do związków z rodami rycerskimi i szlacheckimi, które na tarczy herbowej przedstawiały tegoż orła lub jego elementy. Wyobrażenia orła umieszczano na polskich herbach rycerskich oraz najstarszych herbach szlacheckich. Pośród nich można wymienić herb Amadej⁵², na którym widnieje pełny jego wizerunek, oraz herby: Bużewoj⁵³, Działosza⁵⁴, Kopcacz⁵⁵, Mieszaniec⁵⁶, Niesobia *vel* Złodzieje⁵⁷, Orla⁵⁸, Sulima⁵⁹, Trach⁶⁰, na których w godle znajdują się elementy orła. Skrzydła orle występują także w klejnotach takich herbów rycerskich, jak Dryja⁶¹, Ołobok⁶², Przerowa⁶³ oraz Wierzbno⁶⁴. Warto także zauważyć, że wyobrażenie orła jest w heraldyce bardzo popularne. Wystarczy odnieść się np. do orła śląskiego, do heraldyki niemieckiej⁶⁵ oraz do tzw. pieczęci ziemskich⁶⁶.

⁵² W polu czerwonym orzeł srebrny ukoronowany złotą koroną z takąż toczenicą w dziobie. J. Szymański, *Herbarz średniowiecznego rycerstwa polskiego*, Warszawa 1993, s. 73.

⁵³ W polu szachowym czerwono-srebrnym pięciorzędowym w siedem cegieł głowica błękitna, na której głowa orła złota. W klejnocie głowa orła jak w polu tarczy. J. Szymański, *Herbarz...*, dz. cyt., s. 93.

⁵⁴ W polu srebrnym róg jelenia czarny o pięciu rosochach i skrzydło orła czarne w słup. J. Szymański, *Herbarz...*, dz. cyt., s. 120.

⁵⁵ W polu czerwonym skrzydło orła czarne ze szponem złotym. J. Szymański, *Herbarz...*, dz. cyt., s. 152.

⁵⁶ W polu dwudzielnym w pas obie pobocznicze czerwone, w prawej poboczniczy półorzeł srebrny, w lewej dwie srebrne róże w słup. J. Szymański, *Herbarz...*, dz. cyt., s. 189.

⁵⁷ W polu dwudzielnym w pas od czoła srebrnym rogacina złota w słup, od podstawy czarnym ogon orła złoty spojony z rogacina takąż toczenicą. J. Szymański, *Herbarz...*, dz. cyt., s. 198.

⁵⁸ W polu srebrnym pod gwiazdą sześciopromienną czerwoną takież sasor. J. Szymański, *Herbarz...*, dz. cyt., s. 209.

⁵⁹ W polu czerwonym pod głowicą srebrną, na której orleł wyskakujący czarny, trzy kamienie złote w rozstrój. W klejnocie orleł wyskakujący czarny. Znane są także herby o tarczach srebrno-złoty i złoto-czerwonych. J. Szymański, *Herbarz...*, dz. cyt., s. 263–264.

⁶⁰ W polu czerwonym srebrny orleł z głową kokota. J. Szymański, *Herbarz...*, dz. cyt., s. 279.

⁶¹ J. Szymański, *Herbarz...*, dz. cyt., s. 117–118.

⁶² J. Szymański, *Herbarz...*, dz. cyt., s. 208.

⁶³ J. Szymański, *Herbarz...*, dz. cyt., s. 244.

⁶⁴ J. Szymański, *Herbarz...*, dz. cyt., s. 292.

⁶⁵ Więcej na ten temat: zob. E. Kościk, *Motywy orła piastowskiego w heraldyce miast śląskich (XII–XVI w.)*, „Śląski Kwartalnik Historyczny” 29 (1974), s. 157–176.

⁶⁶ M. Adamczewski, *Orzeł Biały – herb królów Polski – na pieczęciach ziemskich kaliskich z XVI–XVIII w.*, „Zeszyty Kaliskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk” 14 (2014), *Z zagadnień heraldyki i nauk pokrewnych*, red. P. Gołdyn, s. 11–19.

Współczesny herb Gniezna (w polu czerwonym orzeł srebrny z koroną złotą zamkniętą⁶⁷, zwieńczoną krzyżem nad tarczą; ryc. 1), który obowiązuje od 1994 r., różni się w wielu szczegółach od swego pierwowzoru, za który uważa się wyobrażenie na miejskiej pieczęci z XIV w.⁶⁸ Jest to najstarsza z zachowanych pieczęci miasta Gniezna, które prawa miejskie uzyskało w 1243 r.⁶⁹ Orzeł widniejący na wspomnianej pieczęci ma charakterystyczny kształt piastowski i jest ukoronowany, natomiast orzeł umieszczony jako godło współczesnego herbu ma zmieniony kształt ogona, inne ułożenie skrzydeł i nie posiada korony. Takowa znajduje się ponad tarczą⁷⁰, którą okala biała (srebrna) bordiura, co jest rzadkością w polskiej heraldyce. Warto dodać, że na najstarszych zachowanych pieczęciach widnieje tarcza średniowieczna (XIII–XV w.), natomiast w herbie obecnym zastosowano tarczę stosowaną w XIX i XX w., zwaną niekiedy współczesną tarczą francuską. Niewątpliwie już sam fakt użycia takiego kształtu tarczy herbowej stanowi nawiązanie do polskiego herbu państwowego (określanego najczęściej godłem państwowym)⁷¹ stosowanego w okresie międzywojennym oraz przez Rząd RP na uchodźstwie⁷².

Przedstawione powyżej herby Gniezna nie są jedynymi obecnie znanymi symbolami miasta. Warto zwrócić uwagę na zachowany herb Gniezna z XVIII w. (ryc. 2), chociaż bowiem przedstawia Orła Białego, to jednak w symbolice heraldycznej odbiega od pierwowzoru. Herb nowożytny wzbogacono o takie elementy jak złota zamknięta korona oraz trzymana w prawych szponach złota kula i miecz o złotej rękojeści, jelicu i głowicy ze srebrną głownią w szponach lewych. Znane są także wyobrażenia herbu z godłem przedstawiającym srebrnego orła z orężem datowane na okres przedrozbiorowy. W okresie rozbiorów Gniezno (niem. Gnesen) używało herbu z wyobrażeniem orła białego z otwartą koroną albo herbu z tarczą dwudzielną w pas od czoła czarnym 14 złotych gwiazd z półpostacią króla w koronie złotej i płaszczu gronostajowym pośrodku oraz orłem srebrnym ze złotym uzbrojeniem. Znane są także wyobrażenia będące modyfikacją wyżej opisanego herbu. Z okresu międzywojennego zachowała się pocztówka odbita w Drukarni Narodowej T. A. w Gnieźnie oznaczona indeksem 2125, na której widnieje herb miasta Gniezna.

⁶⁷ Korona zamknięta symbolizuje suwerenność państwa i władzę królewską w czasach nowożytnych (w Polsce korona zygmuntońska). Korony średniowieczne miały kształt otwarty. M. Rożek, *Polskie koronacje i korony*, Kraków 1987, s. 72–73.

⁶⁸ Zob. Uchwała nr X/95/2003 Rady Miasta Gniezna z dnia 30 V 2003 r. w sprawie Statutu Gminy Miasta Gniezna. Załącznik nr 2 do Statutu Miasta Gniezna.

⁶⁹ Szerzej na temat przeszłości Gniezna: zob. *Dzieje Gniezna – pierwszej stolicy Polski*, red. J. Dobosz, Gniezno 2016.

⁷⁰ Jest to nawiązanie wyobrażenia herbu przyjętego przez Radę Miasta w 1936 r. i zatwierdzonego przez Ministerstwo Spraw Wewnętrznych. M. Gumowski, *Herby miast polskich*, dz. cyt., s. 173.

⁷¹ A. Znamierowski, *Insignia, symbole i herby polskie*, Warszawa 2003, s. 109–130.

⁷² Obecne tarcza z godłem RP nie ma bordiury. Załącznik do ustawy z dnia 31 I 1980 r., Dz.U. PRL 1980, nr 7, poz. 18; tekst jednolity Dz.U. RP 2019, poz. 1509.

Przedstawia ona w polu niebieskiego kartusza z sześcioma rzędami złotych kamieni w słup czerwoną tarczę gotycką, na której orzeł srebrny ze złotą koroną oraz takimż uzbrojeniem, dziobem i językiem. Ponad tarczą półpostać króla w szacie czarnej i w koronie złotej⁷³. W latach 70. XX w. w użyciu był herb pozbawiony korony⁷⁴.

Herb Gniezna z wizerunkiem orła białego nawiązywał do historii miasta i jego roli jako kolebki państwowości polskiej, stolicy państwa oraz stolicy religijnej ze względu na narodowe sanktuarium z relikwiami św. Wojciecha Biskupa i Męczennika oraz tytuł prymasowski, który przysługiwał biskupom gnieźnieńskim⁷⁵.

Zbliżony do gnieźnieńskiego jest herb miasta Sandomierza⁷⁶, lokowanego na prawie magdeburskim w 1286 r. przez Leszka Czarnego, który to herb przedstawia w tarczy o polu czerwonym piastowskiego orła srebrnego ze złotą koroną na głowie i takimż orzęzu (ryc. 3). Obecny herb został przyjęty decyzją Rady Miasta z 28 września 2016 r. Nawiązuje on do najstarszych znanych odcisków pieczęci i wyobrażeń heraldycznych. Zgodnie z zapisem w Statucie Miasta Sandomierza: „Herbem Sandomierza jest wizerunek Orła białego ze złotą koroną na głowie, z rozpostartymi skrzydłami, z dziobem i łapami złotymi, umieszczony w czerwonym polu tarczy. Wzór herbu Sandomierza zawiera załącznik nr 2”⁷⁷. Herb miasta Sandomierza znajduje się także na miejskiej pieczęci urzędowej. Powyższy herb nawiązuje do miejskiej pieczęci z 1562 r., której rysunek (odcisk) dał początek miejskiemu herbowi będącemu w użyciu przez stulecia⁷⁸. Herb ten na przestrzeni wieków ulegał pewnym przeobrażeniom. Podobnie jak w przypadku wyżej opisanego herbu Gniezna w XVIII w. wzbogacono herb, dodając jabłko królewskie i berło podtrzymywane przez szpony, na piersi zaś orła umieszczono tarczę z inicjałami S[acra] R[egia] M[aiestas]⁷⁹.

W połowie lat 60. XX w. zmieniono herb Sandomierza pośrednio nawiązujący do herbu Księstwa Krakowskiego⁸⁰. Podkreślając, że jest to nawiązanie do znaków

⁷³ Ze zbiorów własnych autora. Por. *Ilustrowany przewodnik po Gnieźnie i okolicy*, Gniezno 1929, k. tyt.

⁷⁴ A. Plewako, J. Wanag, *Herbarz miast...*, dz. cyt., s. 53.

⁷⁵ Por. B. Paprocki, *Herby rycerstwa polskiego*, Kraków 1858, s. 13–14.

⁷⁶ Szerzej na temat historii Sandomierza: zob. *Dzieje Sandomierza*, red. H. Samsonowicz, t. 1, Średniowiecze, red. S. Trawkowski, t. 2, XVI–XVIII w., red. F. Kiryk, cz. 1, *W okresie świetności*, cz. 2, *W czasach stagnacji i upadku*, cz. 3, *Sztuka*, t. 3, 1795–1918, red. J.M. Małecki, t. 4, 1918–1980, red. W. Czajka, Warszawa 1993–1994; J. Zub, *Sandomierz. Stare miasto*, Tarnobrzeg 1998; A. Buko, *Początki Sandomierza*, Warszawa 1998; *Sandomierz. Z dziejów polityki, prawa i kultury*, red. P. Witek, A. Wrzyszczyk, Sandomierz 2001.

⁷⁷ Uchwała nr XXXI/351/2016 Rady Miasta Sandomierza z dnia 28 IX 2016 r. w sprawie zmian w Statucie Miasta Sandomierza, § 1.1.3, „Dziennik Urzędowy Województwa Świętokrzyskiego” (2016), poz. 2915. Por. G. Szlęzak-Wójcik, *Sandomierz powrócił do nowego – starego herbu*, radio.kielce.pl/pl/post-46978 [dostęp: 22 IX 2019 r.].

⁷⁸ M. Gumowski, *Herby miast polskich*, dz. cyt., s. 293.

⁷⁹ Szerzej na temat herbu Sandomierza: zob. H. Seroka, *Herby miasta królewskiego Sandomierza*, Sandomierz 2016.

⁸⁰ W polu czerwonym orzeł srebrny w lewo z koroną złotą, takimż dziobem i uzbrojeniem.

heraldycznych z XIV w., wprowadzono herb z tarczą niebieską, na której blankowany czerwony mur miejski obronny z ciosów, ze srebrnymi wieżami i takąż bramą ze strażnicą z podniesioną broną, nad którą czerwona tarcza w prawo z orłem srebrnym zwieńczona hełmem rycerskim z grzebieniem srebrnych i czarnych piór pawich (ryc. 4)⁸¹. Za pierwowzór tegoż herbu należy uważać wyobrażenie widniejące w polu pieczęci większej Sandomierza, która uwierzytelnia dokument wystawiony w 1343 r.⁸²

Warto zwrócić uwagę na dyskurs, jaki jeszcze w 1973 r. prowadził w kwestii herbu Sandomierza prof. Marian Haisig. Oto obszerny fragment opracowania jego pióra: „Dla ustalenia i uzasadnienia właściwej postaci herbu miasta Sandomierza odpowiedzieć trzeba wpierw na pytanie, czy aktualnie przyjmowana postać miejskiego herbu – biały orzeł na czerwonym polu tarczy – odpowiada wymogom heraldyki miast polskich w dzisiejszej rzeczywistości. Orła białego w roli wyłącznego motywu herbowego wprowadziło na swoje tarcze niejedno miasto polskie. Mają go w swoich herbach: Gniezno, Koźmin i Mosina w woj. poznańskim czy Tuszyn w woj. łódzkim. Ale z miast tych jedynie Gniezno, jako najstarsza stolica naszego państwa, szczyć się może słusznie orłem białym w swoim herbie. Inne miasta, które przyjęły do swego herbu figurę heraldyczną orła białego jako motyw wyłączny, upodobniły jego postać do postaci godła państwowego, jedynego znaku graficznego o znaczeniu prawnym, reprezentującego władzę narodu i państwa. Rozważany w tym aspekcie motyw orła białego, występujący w roli herbu danego miasta, narusza istotne zasady i prawa heraldyki miast polskich w jej współczesnej roli i funkcji społecznej.

Dziś, w ustroju rad narodowych herb miejski nie posiada już znaczenia znaku prawnego, reprezentującego miasto i jego samorząd, zachował jednak nadal swoją funkcję regionalnego godła oraz symbolu wiążącego tradycje historycznej przeszłości miasta z jego teraźniejszością.

W świetle przytoczonych wyżej rozważań także aktualnie uznawany herb miasta Sandomierza, przedstawiający białego orła w czerwonym polu tarczy, wykształcony w takiej postaci już w czasach nowożytnych, domaga się rewizji. Aczkolwiek godło miasta w takim ujęciu znajduje swoją dokumentację w źródłach archiwalnych z XV–XVIII w., genezą swojego motywu sięga głęboko w czasy piastowskie, tkwiąc swymi początkami w obrazie XIV-wiecznej, ogólnomiejskiej pieczęci Sandomierza, na której motywy heraldyczne i architektoniczne spłoty się harmonijnie w jedną, artystyczną kompozycyjnie całość. I dlatego plastyczny wizerunek tej pieczęci miejskiej stać się winien podstawowym wzorcem dla ustalenia właściwej postaci herbu miasta Sandomierza.

⁸¹ A. Plewako, J. Wanag, *Herbarz...*, dz. cyt., s. 192 (autorzy odnotowali, że przedstawiony przez nich herb pochodzi z XIV w., a „w późniejszym czasie używano (do niedawna) jako herbu miasta godła państwowego Polski”).

⁸² M. Gumowski, *Najstarsze pieczęci miast polskich XIII i XIV wieku*, Toruń 1960, s. 192–193, nr 382, tab. XXX; F. Piekosiński, *Pieczęcie polskie wieków średnich*, Kraków 1899, s. 211–212; P. Stróżyk, *Raz jeszcze o pieczęci wielkiej miasta Sandomierza*, „Roczniki Historyczne” 83 (2017), s. 103–122.

Heraldyka miast polskich dostarcza wielu różnorodnych przykładów świadczących dowodnie, iż godła herbowe kształtowały się i ustalały w swej postaci w rzeźbie najstarszych ogólnomiejskich pieczęci XIII i XIV w., zachowując zasadniczą strukturę obrazu heraldycznego w postaci pierwotnej. Znajdujemy takie przykłady szczególnie w heraldyce miast znacniejszych, odgrywających w przeszłości znaczącą rolę gospodarczą i polityczną. Kraków – dawna stolica Polski, zachował w swoim herbie kompozycję architektoniczną murów i wież miejskich, udostojniając ją figurą orła piastowskiego. Poznań, kształtując swój herb na wzorze najstarszych pieczęci miejskich, związał również motyw orła piastowskiego z motywami architektury miejskiej. Podobną konfigurację motywów architektonicznych i ściśle heraldycznych wprowadził na pole swej czternastowiecznej reprezentacyjnej pieczęci Sandomierz.

Przytoczone tu przykłady stanowią dodatkowy argument uzasadniający potrzebę ustalenia postaci herbu miasta Sandomierza na wizerunku najstarszej pieczęci miasta jako najbardziej wiarygodnym źródle heraldycznym⁸³.

W dalszej części przytoczonego wywodu prof. M. Haisig jednoznacznie stwierdza, że herb Sandomierza powinien przedstawiać wyobrażenie oparte na pieczęci z XIV w., nie zaś aspirować do posiadania herbu z Orłem Białym. Prezentując symbolikę herbu, podkreśla, że „konfiguracja składowych motywów: architektonicznych i heraldycznych, ma swoją zrozumiałą symbolikę. Mur forteczny z bramą oraz wznoszące się w jego obrębie wieże symbolizują obraz miasta w charakterystycznych elementach jego budownictwa w średniowieczu. Umieszczona na planie centralnym tarcza z orłem piastowskim ukoronowanym jest symbolem opieki i zwierzchności pana miasta, króla Kazimierza, który obdarzył miasto przywilejami i podniósł je do godności stolicy osobnego województwa sandomierskiego. Charakterystyczny pióropusz pawi zdobiący hełm rycerski jest klejnotem herbowym kujawskiej linii Piastów, z której pochodzili ostatni koronowani władcy Polski z dynastii piastowskiej. W tym dostojnym, archaicznie wystylizowanym ujęciu herbu Sandomierza odtworzonym z wizerunku wielkiej pieczęci miasta, jednej z najpiękniejszych pieczęci miejskich średniowiecznej Polski, znajdujemy graficzny symbol piastowskiej przeszłości dawnego miasta królewskiego i siedziby dawnego województwa, symbol wiążący tradycje świętej przeszłości miasta z jego teraźniejszością⁸⁴.

W świetle powyższych rozważań, jakkolwiek Rada Miasta Sandomierza przyjęła jako herb Orła Białego, kwestia zasadności tego wyboru jest nadal otwarta. Do przeciwników koncepcji prof. M. Haisiga, odrzucających jego argumentację i odwołanie się do średniowiecznych źródeł heraldycznych, należy m.in. prof. Henryk Seroka i dr hab. Tomisław Giergiel, którzy przygotowali koncepcję historyczno-heraldyczną współczesnego herbu sandomierskiego, opracowaną plastycznie przez Lecha T. Karczewskiego. Współcześnie obowiązujący herb Sandomierza z tarczą typu

⁸³ M. Haisig, *Herb miasta Sandomierza*, bip.um.sandomierz.pl/index.php?gid=465b1eb-71f35a0b549a0d3d1ba3f8b6c&ver=4 [dostęp: 20 IX 2019 r.].

⁸⁴ M. Haisig, *Herb miasta...*, art. cyt.

hiszpańskiego nawiązuje do dawnych tradycji miasta królewskiego, stolicy księstwa i województwa od czasów średniowiecznych oraz ważnego ośrodka politycznego, kulturalnego i gospodarczego.

Zbliżony do współczesnego herbu Sandomierza jest herb Kcyni⁸⁵, który przedstawia w polu czerwonym tarczy hiszpańskiej srebrnego orła w złotej koronie otwartej, z takimż dziobem i orężem (ryc. 5). Należy jednak zaznaczyć, że orzeł w herbie kcyńskim przybiera różne kształty i w ostatnich latach był kilkakrotnie modyfikowany. W herbie współczesnym ma niewątpliwie kształt zbliżony do orła pochodzącego z okresu Jagiellonów. Podstawowym źródłem tegoż herbu są pieczęcie z XIV w., na które powołuje się Marian Gumowski⁸⁶, oraz odcisk pieczęci zachowany na dokumencie z 1576 r., na której widnieje orzeł bez korony. Zwrócony w lewo orzeł, prawdopodobnie także bez korony, widnieje również na pieczęci odcisniętej na dokumencie z 1636 r.⁸⁷ Znane odciski pieczęci z XVIII w. zawierają wyobrażenia orłów z widocznymi koronami. Należy w tym miejscu zaznaczyć, że przez stulecia aż do końca XX w., również w okresie zaborów i przynależności administracyjnej miasta do Prus, herb Kcyni pozostawał w swej treści ideowej niezmienny⁸⁸. Przeobrażeniom ulegał jedynie kształt orła oraz szczegóły jego upierzenia. W okresie międzywojennym pojawiła się także przepaska koniczynowa. Obecnie obowiązująca wersja herbu opracowana przez Kamila Wójcika i Roberta Fidura pochodzi z 2015 r.⁸⁹

Do grupy herbów przedstawiających orła w koronie należy także historyczny herb Kłecka⁹⁰, który przedstawiał w polu czerwonym orła srebrnego ze złotą koroną na głowie i takimż orężem⁹¹. Taka postać herbu znana jest od XVI w. Widnieje on m.in. na pieczęci miejskiej przy dokumencie z 1576 r. Takie wyobrażenie funkcjonowało w latach 1933-1990. Piętnastego grudnia 1990 r. Rada Miasta i Gminy Kłecko przyjęła herb, który przedstawiał w polu błękitnym mitrę czerwoną książęcą zdobioną złotem z zawieszonym poniżej złotym rogiem myśliwskim (ryc. 6)⁹².

⁸⁵ Szerzej o przeszłości Kcyni: zob. T. Pietrykowski, *Z przeszłości Kcyni z okazji 666. rocznicy założenia miasta*, Kcynia 1928.

⁸⁶ M. Gumowski, *Herby miast polskich*, dz. cyt., s. 195.

⁸⁷ M. Adamczewski, *Heraldyka miast wielkopolskich do końca XVIII wieku*, Warszawa 2000, s. 350; M. Gumowski, *Pieczęcie i herby miast wielkopolskich*, Poznań 1932, s. 112–113.

⁸⁸ F.A. Vossberg, *Wappenbuch der Städte des Grossherzogthums Posen*, Berlin 1866, s. 8, tab. III; O. Hupp, *Wappen und Siegel der deutschen Städte, Flecken und Dörfer*, Frankfurt am Main 1898, s. 127; M. Gumowski, *Pieczęcie i herby...*, dz. cyt., s. 112–113; A. Plewako, J. Wanag, *Herbarz miast...*, dz. cyt., s. 79.

⁸⁹ Uchwała Rady Miejskiej w Kcyni nr XII/87/2015, § 2, „Dziennik Urzędowy Województwa Kujawsko-Pomorskiego” (2015), poz. 2731; K. Wójcikowski, R. Fidura, *Uzasadnienie heraldyczno-historyczne projektów symboli gminy Kcynia*, Łódź–Łaski Szlacheckie 2015, mps, s. 10–19.

⁹⁰ Na temat początków Kłecka: zob. J. Dydziński, *Wiadomości historyczne o mieście Kłecku*, Gniezno 1858.

⁹¹ M. Gumowski, *Herby miast polskich*, dz. cyt., s. 198.

⁹² Uchwała Rady Miasta i Gminy Kłecko nr VI/61/90 z 15 XII 1990 r.

Znane są także inne wersje herbu, m.in. z orłem srebrnym⁹³ lub orłem srebrnym ze złotym dziobem, takimż orężem i toczenicą spinającą ogon (ryc. 7). Elementy te podkreślały przynależność terytorialną miasta do Wielkopolski, którą władali książęta pieczętujący się Orłem Białym, oraz fakt, że Kłeck był własnością królów polskich⁹⁴. W połowie XIX w. miasto przyjęło herb identyczny z herbem miasta Kleck (obecnie Białoruś), który – jak wspomniano wyżej – przedstawiał mitrę czerwoną książęcą z rogiem myśliwskim. Herb Klecka nawiązywał z kolei do herbu Trąba⁹⁵ należącego do Radziwiłłów – właścicieli miasta⁹⁶.

Orzeł Biały ze złotą koroną znajduje się także w herbie Mosiny (ryc. 8)⁹⁷. Orzeł ma złoty oręż oraz srebrną toczenicę spinającą lilię (ogon). Wyobrażenie to nawiązuje do faktu nadania miejscowości praw miejskich przez króla Władysława Jagiełłę w 1392 r. Orzeł Jagiellonów widniał także na pieczęciach miejskich stosowanych do okresu rozbiorów. W XIX w. posługiwano się herbem z rysunkiem wieży zegarowej. Po odzyskaniu niepodległości powrócono do pierwotnej wersji⁹⁸. Współczesna wersja herbu została przyjęta przez Radę Narodową Miasta i Gminy w Mosinie na posiedzeniu z 4 maja 1985 r.⁹⁹

Kolejnym miastem pieczętującym się Orłem Białym ze złotą koroną i takimż orężem (ryc. 9) jest miasto Tuszyn¹⁰⁰. Na przestrzeni stuleci herb Tuszyna przechodził pewne modyfikacje, jednak godło w ogólnym założeniu ideowym pozostawało niezmiennie. Zachowane wersje godła z XIX i XX w. różnią się szczegółami anatomicznymi skrzydeł i ogona oraz kształtem korony. Różnice widoczne są także w uzbrojeniu: niekiedy orzeł miał złote szpony lub także pazury¹⁰¹. Z okresu międzywojennego zachowały się wyobrażenia herbu Tuszyna z tarczą złotą i godłem przypominającym nieco orła z herbu pochodzącego z okresu panowania Stanisława Augusta, jednak z innym ułożeniem skrzydeł. Z tego okresu znane są także wyobrażenia herbu z orłem bez korony. W zachowanych wizerunkach pieczętnych wid-

⁹³ A. Plewako, J. Wanag, *Herbarz miast...*, dz. cyt., s. 83.

⁹⁴ Por. B. Borowiak, Prelekcja pt. *Gdy orzeł piastowski górował nad Kłeckiem – historia kleckiego herbu*, Kłeck, 10 XI 2013 r.

⁹⁵ W polu srebrnym trzy trąby czarne o okuciach złotych, połączone ustnikami. Szerzej o herbie: zob. K. Niesiecki, *Herbarz polski*, t. 1, dz. cyt., s. 103–106; por. A. Znamierowski, *Herbarz rodowy*, Warszawa 2004, s. 172; A. Kulikowski, *Wielki herbarz rodów polskich*, Warszawa 2005, s. 306.

⁹⁶ M. Gumowski, *Pieczęcie i herby...*, dz. cyt., s. 120–122.

⁹⁷ Więcej na temat dziejów miejscowości: zob. J. Łojko, J. Stępień, *Zarys dziejów Mosiny i okolic (do 1945 r.)*, Mosina 1992.

⁹⁸ M. Gumowski, *Herby miast polskich*, dz. cyt., s. 240; A. Plewako, J. Wanag, *Herbarz miast...*, dz. cyt., s. 132.

⁹⁹ Por. *Herb i flaga*, mosina.pl/herb-i-flaga-1 [dostęp: 1 X 2019 r.].

¹⁰⁰ Szerzej o dziejach Tuszyna: zob. S. Muznerowski, *Tuszyn w Ziemi Piotrkowskiej*, Włocławek 1912; J. Litwin, *Civitas Tusinensis. Karty z dziejów Tuszyna*, Tuszyn 1930.

¹⁰¹ Por. M. Gumowski, *Herby miast polskich*, dz. cyt., s. 330; A. Plewako, J. Wanag, *Herbarz miast...*, dz. cyt., s. 238.

nieje herb z różnymi tarczami. W okresie międzywojennym powrócono do herbu przedrozbiorowego, uznano bowiem, że herb z tarczą złotą burzy zasadę alternacji heraldycznej zakazującej kładzenia w herbach barwy na barwę oraz metalu na metal¹⁰². Z kolei po II wojnie światowej w herbie Tuszyna widniał orzeł bez korony. Przywrócono ją w 1990 r.¹⁰³

Trudno jest odnaleźć jednoznaczną odpowiedź na pytanie, dlaczego herb Tuszyna przypomina herb państwowy. Niektórzy heraldycy powołują się na fakt lokacji miasta Tuszyna przez króla Władysława Jagiełłę w 1416 r. i w tym fakcie upatrują przyczynę przyjęcia jako herb wspomnianego miasta Orła Białego, jednak najstarsze wyobrażenia godła pochodzą z pieczęci z XVI w.¹⁰⁴ Ponadto król ów wielokrotnie gościł w Tuszyńcu, który był miastem królewskim do 1504 r.¹⁰⁵

Współczesny wygląd herbu miasta i gminy zatwierdzono stosowną uchwałą, która podaje, że „Herbem Gminy jest orzeł w koronie”, i odsyła do załącznika zawierającego obok herbu także opis: „Orzeł biały w koronie złotej w polu czerwonym, zwrócony w prawo, z dziobem, językiem i szponami w kolorze złotym”¹⁰⁶. Herb przedstawia w polu czerwonym srebrnego orła z dziobem, językiem i szponami złotymi i nawiązuje do znaku heraldycznego Tuszyna zatwierdzonego przez Ministra Spraw Wewnętrznych RP 2 marca 1939 r., który stosownym zarządzeniem ustanowił herb miasta w następującej postaci: „W polu czerwonym orzeł biały w koronie złotej, zwrócony w prawo, z dziobem, językiem i szponami złotymi”¹⁰⁷.

Obok herbów przedstawiających Orła Białego z koroną – co omówiono powyżej – kilka polskich miast ma herb z orłem niekoronowanym. Takie wyobrażenie herbowe reprezentuje Koźmin Wielkopolski. Obecnie obowiązujący herb przedstawia w polu czerwonym orła srebrnego z dziobem złotym i takimiz szponami, który przyjęła Rada Miasta Koźmin Wielkopolski 30 grudnia 1991 r. (ryc. 10).

Niewątpliwie opisywany herb ma genezę średniowieczną. Według ustaleń M. Gumowskiego orzeł widniał na pieczęciach miejskich stosowanych od XIV w. W okresie Księstwa Warszawskiego tarczę herbową zwieńczono koroną, a po

¹⁰² Należy wyjaśnić, że w heraldyce zasadniczo stosuje się pięć kolorów (czerni, czerwień, niebieski, purpura, zieleń) oraz dwa metale (srebro, złoto), ponadto dopuszcza się gronostaje i popielice oraz barwy naturalne. Współczesna tynktura dopuszcza także inne kolory. W Polsce barwa purpurowa nie znalazła zastosowania w heraldyce, mówi się więc o czterech kolorach i dwóch metalach. J. Marecki, *Barwa w heraldyce...*, art. cyt., s. 67 *passim*.

¹⁰³ Statut Gminy Tuszyn, § 3. Załącznik nr 2; relacja ustna H. Bukowieckiego, Warszawa, 23 IX 2019 r.

¹⁰⁴ M. Gumowski, *Herby miast polskich*, dz. cyt., s. 330.

¹⁰⁵ Tuszyn utracił przywilej miasta królewskiego w związku z przejściem przez ród Paniewskich części królewskiej na ziemi piotrkowskiej. Zob. S. Muznerowski, *Tuszyn...*, dz. cyt., s. 12nn.

¹⁰⁶ Statut Gminy Tuszyn, § 2. Załącznik nr 2 (Herb Gminy Tuszyn) do Statutu Gminy Tuszyn.

¹⁰⁷ Zarządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z 2 III 1939 r. w sprawie zatwierdzenia herbu miasta Tuszyna, „Monitor Polski” (1939), nr 63, poz. 127.

1815 r. w miejsce orła pojawiły się postacie patronów miasta: św. Wawrzyńca (patron kościoła parafialnego) i św. Floriana. Jeszcze pod koniec XIX w. przywrócono herb z orłem piastowskim, który z pewnymi modyfikacjami funkcjonował do czasów współczesnych¹⁰⁸. Z zachowanych źródeł wynika, że na przestrzeni wieków orzeł przyjmował różne kształty, zmieniały się też poszczególne elementy herbu. Znane są także godła z orłem srebrnym (ryc. 11, 12) oraz z orłem ze złotym dziobem i orężem, jak też wyobrażenia ze złotym lub czerwonym językiem¹⁰⁹. W poszczególnych wersjach tegoż herbu widoczna jest daleko idąca dowolność w przedstawianiu godła. Warto także wspomnieć o współczesnej tarczy herbowej, która znacznie odbiega od ogólnie przyjętego polskiego porządku heraldycznego. Trudne jest nie tylko zdefiniowanie jej kształtu, ale także wyjaśnienie powodów okolenia jej złotym obrzeżem. Wynika to zapewne z bezkrytycznego nawiązania do znaku heraldycznego widniejącego na sztandarze koźmińskiego Koła Śpiewaczego pochodzącego z 1892 r., który był pewnego rodzaju wzorcem dla herbu przyjętego przez Radę Miasta w 1991 r.¹¹⁰

Nie można jednoznacznie określić przyczyn przyjęcia w XIV w. przez miasto pieczęci z wyobrażeniem orła. Koźmin, lokowany w 1318 r. na prawach miasta, nie należał do domeny królewskiej. Nie miał także żadnych innych związków z władcami. Jednak leżał na przecinających się szlakach handlowych i od połowy XVI w. cieszył się prawem składu, co przynosiło miasto znaczne profity¹¹¹. Być może miasto chciało w ten sposób podkreślić swoje ambicje i pretendować do wyższego statusu, niż rzeczywiście posiadało.

Zbliżony do herbu Koźmina jest herb Obornik (ryc. 12)¹¹². Przedstawia w polu czerwonym orła srebrnego z dziobem złotym, takimż uzbrojeniem i przewiązką wieńczącą liliję (ogon). Najczęściej orzeł występuje w typie piastowskim, przez co nawiązuje do wyobrażenia zachowanego na pieczęci z dokumentu z 1339 r. potwierdzającego prawa miejskie Obornik. Znane są także wyobrażenia orła z toczeniłą srebrną. Oborniki uzyskały prawa miejskie przed końcem XIII w., w 1312 r. otrzymały status miasta królewskiego¹¹³. Dlatego też z czasem przyjęły znak herbowy, którym pieczętował się władca. Współczesny herb obowiązujący od 2003 r. w Uchwale Rady Miejskiej opisano następująco: „Herbem Miasta i Gminy jest orzeł piastowski. Barwy herbu to biały orzeł piastowski niekoronowany na czerwonym

¹⁰⁸ *Koźmin Wielkopolski. Herb i flaga*, kozminwlkp.pl/samorzad/herb-i-flaga [dostęp: 3 X 2019 r.].

¹⁰⁹ M. Gumowski, *Herby miast polskich*, dz. cyt., s. 208; A. Plewako, J. Wanag, *Herbarz miast...*, dz. cyt., s. 93.

¹¹⁰ *Koźmin Wielkopolski...*, dz. cyt.

¹¹¹ S. Lewicki, *Historia handlu w Polsce na tle przywilejów handlowych (prawo składu)*, Warszawa 1920, s. 132.

¹¹² Szerzej o historii miasta: zob. *Dzieje Obornik*, red. C. Łuczak, Poznań 1990.

¹¹³ R. Krzysztofik, *Lokacje miejskie na obszarze Polski. Dokumentacja geograficzno-historyczna*, Katowice 2007, s. 56–57.

tle, z szeroko rozpostartymi skrzydłami, zwrócony w prawo. Kolorem złotym oznaczono dziób orła, szpony oraz opaskę wieńczącą lilię od górnej części. Wzór herbu określa załącznik nr 2¹¹⁴. Opis podany w uchwale daleko odbiega od ogólnie stosowanych w heraldyce zasad. Współczesny herb bezpośrednio nawiązuje do pierwotnych znaków heraldycznych Wielkopolski¹¹⁵ i pośrednio do znaków królewskich. Należy podkreślić, że w 1928 r. Sejmik Krajowy Poznański przyjął dla ówczesnego województwa poznańskiego herb częściowo wzorowany na herbie województwa poznańskiego I Rzeczypospolitej¹¹⁶.

Herb Obornik jest bardzo zbliżony do współczesnego herbu województwa wielkopolskiego (ryc. 13), którego opis zamieszczono w Uchwale Sejmiku Województwa Wielkopolskiego: „w polu czerwonym orzeł srebrny, z przepaską złotą na skrzydłach, złotym dziobem zwróconym w prawo, złotymi nogami i złotą przewiązką na ogonie, w polu czerwonym umieszczony na planie trójkątnej gotyckiej tarczy herbowej”¹¹⁷. W preambule uchwały podano jednoznaczną motywację przyjęcia tegoż herbu: „dla podkreślenia historii i tradycji mieszkańców Wielkopolski oraz wyrażenia łączącej ich więzi ustanawia się herb i flagę Województwa Wielkopolskiego. Znak orła stanowi odwzorowanie pieczęci majestatycznej Króla Przemysła II, który odbudowę państwowości polskiej rozpoczął od Wielkopolski. Znak ten w przeszłości często symbolizował Wielkopolskę”¹¹⁸. Pomimo znacznego podobieństwa herby Obornik i województwa wielkopolskiego różnią się zarówno godłem, jak i kształtem tarczy. Orzeł z herbu Obornik nie ma złotej przepaski na skrzydłach, a kształt tarczy herbowej Obornik przypomina tarcze używane w XV w. (tzw. tarcza późnogotycka), natomiast Wielkopolski – średniowieczną francuską¹¹⁹.

Kształtami anatomicznymi orzeł różni się od poprzedniego herb Piotrkowa Trybunalskiego (ryc. 14)¹²⁰. Współczesny przedstawia w polu czerwonym orła srebrnego z dziobem złotym i nawiązuje do wyobrażeń pieczętnych z XIV w. W 300 lat później w herbie znalazł się orzeł ze złotą koroną, co niewątpliwie miało podkreślić poczesną rolę miasta jako miejsca odbywania posiedzeń sejmowych i trybunału

¹¹⁴ Uchwała nr VII/47/03 Rady Miejskiej w Obornikach z 27 II 2003 r. w sprawie uchwalenia statutu Miasta i Gminy Oborniki, „Dziennik Urzędowy Wojewódzkiego Wielkopolskiego” (2003), nr 58, poz. 1080, § 6.1.

¹¹⁵ Uważa się, że pierwotnym symbolem Wielkopolski był orzeł w tarczy; por. herb Przemysła II.

¹¹⁶ W polu czerwonym orzeł srebrny zwrócony w lewo ze złotym dziobem i takim uzbrojeniem. S.K. Kuczyński, *Polskie herby ziemskie. Geneza, treści, funkcje*, Warszawa 1993, s. 214.

¹¹⁷ Uchwała nr XX/306/2000 Sejmiku Województwa Wielkopolskiego z dnia 31 I 2000 r. w sprawie: ustanowienia herbu i flagi województwa Wielkopolskiego, § 1.

¹¹⁸ Uchwała nr XX/306/2000 Sejmiku Województwa, dok. cyt., § 1.

¹¹⁹ J. Szymański, *Nauki pomocnicze historii*, Warszawa 2001, s. 654–655.

¹²⁰ Więcej na temat dziejów miasta: zob. *Dzieje Piotrkowa Trybunalskiego*, red. B. Baranowski, Łódź 1989; A. Kempa, *Piotrków Trybunalski*, Piotrków Trybunalski 1997; J. Ziętek, *Historia miasta Piotrkowa Trybunalskiego*, Piotrków Trybunalski 2012; T. Matuszak, *Dzieje Piotrkowa Trybunalskiego w źródłach archiwalnych*, Piotrków Trybunalski 2017.

koronnego¹²¹. Podobnie jak w przypadku herbu Gniezna zastosowano niewłaściwą tarczę heraldyczną (typu francuskiego). Prawdopodobnie autorzy projektu nawiązali w ten sposób do herbu guberni piotrkowskiej z 1869 r. W XIX w., gdy Piotrków znalazł się w granicach zaboru rosyjskiego, w herbie miasta umieszczono bramę miejską, nad którą znajdował się orzeł srebrny bez korony¹²².

Do grupy dziewięciu miast pieczętującym się Orłem Białym należy zaliczyć także Stawiszyn. Na jego pieczęciach początkowo (od XIII w.) znajdowało się wyobrażenie muru miejskiego. Herbu takiego używano aż do utraty praw miejskich w 1870 r. Po ich odzyskaniu w 1919 r. aż do lat 60. XX w. posługiwano się prawdopodobnie herbem z czasów rozbiorowych, jak też herbem z wyobrażeniem orła srebrnego w polu czerwonym¹²³. Herb Stawiszyna zamieszczony w publikacji M. Gumowskiego¹²⁴ jest niemal identyczny z herbem Mosiny. Natomiast współcześnie przyjęty herb jest zmodyfikowany. Przedstawia on w polu dwudzielnym w pas od czoła w zielonym obramowaniu w polu biało-czerwonym w skos miecz srebrno-czarny w słup, od podstawy czerwonym mur ceglany z orłem srebrnym w otwartej bramie o zielonych wrotach (ryc. 15).

Zakończenie

W heraldyce miejskiej występują herby, których godła zbliżone są z wyglądu do Orła Białego. Ponadto orzeł w całości lub jego elementy występują jako mobilia herbowe w herbach rycerskich, szlacheckich, wspomnianych miejskich i zakonnych. Należy dodać, że orzeł (srebrny i złoty) stale występuje w heraldyce samorządowej jako herb województw, powiatów i gmin. W artykule zaprezentowano rozważania dotyczące herbów dziewięciu miast współcześnie posługujących się heraldycznym Orłem Białym w czerwonym polu. Godło to nawiązuje do nadania praw miejskich tymże miejscowościom przez władcę Polski. Fakt posiadania herbu, w którym widnieje Orzeł Biały w polu czerwonym, przydawał miastu pewnego prestiżu, co było niewątpliwie dla mieszkańców powodem do dumy. Omówione godła nawiązują do historycznej roli, jaką odegrały pieczętujące się nimi współcześnie miasta. Należy tu uwzględnić działalność na polu kształtowania się państwowości i utwierdzenia tożsamości narodowej w okresie niewoli narodowej, a także powrotu w granice niepodległego państwa polskiego.

¹²¹ M. Gumowski, *Herby miast polskich*, dz. cyt., s. 268.

¹²² A. Plewako, J. Wanag, *Herbarz miast...*, dz. cyt., s. 164.

¹²³ M. Gumowski, *Herby miast polskich*, dz. cyt., s. 306.

¹²⁴ M. Gumowski, *Herby miast polskich*, dz. cyt., s. 306.

Bibliografia

Źródła archiwalne:

Archiwum Narodowe w Krakowie:

Zbiór dokumentów pergaminowych:
sygn. perg. 38.

Bibliothèque de l'Arsenal Paris :

Le Grand Armorial équestre de la Toison d'or, sygn. Ms. 4790.

Źródła drukowane:

Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej uchwalona przez Sejm Ustawodawczy w dniu 22 VII 1952 r., art. 89, § 1, „Dziennik Ustaw Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej” (1952), nr 33, poz. 232.

Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 13 XII 1927 r. o godłach i barwach państwowych oraz o znakach, chorągwiach i pieczęciach, „Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej” (1927), nr 115, poz. 980.

Statut Gminy Tuszyń, § 2. Załącznik nr 2 (Herb Gminy Tuszyń) do Statutu Gminy Tuszyń, b. sygn.

Uchwała nr IV/27/2019 Rady Miejskiej w Ośnie Lubuskim z dnia 14 III 2019 r. w sprawie ustanowienia herbu i flagi gminy Ośno Lubuskie oraz zasad ich używania.

Uchwała nr VII/47/03 Rady Miejskiej w Obornikach z 27 II 2003 r. w sprawie uchwalenia statutu Miasta i Gminy Oborniki, „Dziennik Urzędowy Wojewódzkiego Wielkopolskiego” (2003), nr 58, poz. 1080.

Uchwała nr X/95/2003 Rady Miasta Gniezna z dnia 30 V 2003 r. w sprawie Statutu Gminy Miasta Gniezna. Załącznik nr 2 do Statutu Miasta Gniezna, b. sygn.

Uchwała nr XX/306/2000 Sejmiku Województwa Wielkopolskiego z dnia 31 I 2000 r. w sprawie: ustanowienia herbu i flagi województwa Wielkopolskiego, b. sygn.

Uchwała nr XXXI/351/2016 Rady Miasta Sandomierza z dnia 28 IX 2016 r. w sprawie zmian w Statucie Miasta Sandomierza, § 1.1.3, „Dziennik Urzędowy Wojewódzkiego Świętokrzyskiego” (2016), poz. 2915.

Uchwała Rady Miasta i Gminy Kłecko nr VI/61/90 z 15 XII 1990 r., b. sygn.

Uchwała Rady Miejskiej Gminy Pobiedziska nr VII/59/07 z dnia 29 III 2007 r. w sprawie przywrócenia historycznego herbu Gminy Pobiedziska, „Dziennik Urzędowy Wojewódzkiego Wielkopolskiego” z dnia 21 V 2007 r., nr 74, poz. 1957.

Uchwała Rady Miejskiej w Kcyni nr XII/87/2015, „Dziennik Urzędowy Województwa Kujawsko-Pomorskiego” (2015), poz. 2731.

Ustawa z dnia 29 XII 1989 r. o zmianie Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, „Dziennik Ustaw Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej” (1989), nr 75, poz. 444.

Ustawa z dnia 9 II 1990 r. o zmianie przepisów o godle, barwach i hymnie Rzeczypospolitej Polskiej, „Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej” (1990), nr 10, poz. 60.

Załącznik do ustawy z dnia 31 I 1980 r., „Dziennik Ustaw Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej” (1980), nr 7, poz. 18; tekst jednolity „Dziennik Ustaw Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej” (2019), poz. 1509.

Zarządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z 2 III 1939 r. w sprawie zatwierdzenia herbu miasta Tuszyna, „Monitor Polski” (1939), nr 63, poz. 127.

Źródła internetowe:

Haisig M., *Herb miasta Sandomierza*, bip.um.sandomierz.pl/index.php?gid=465b1e-b71f35a0b549a0d3d1ba3f8b6c&ver=4 [dostęp: 20 IX 2019 r.].

Herb i flaga, www.mosina.pl/herb-i-flaga-1 [dostęp: 1 X 2019 r.].

Koźmin Wielkopolski. Herb i flaga, kozminwlp.pl/samorzad/herb-i-flaga [dostęp: 3 X 2019 r.].

Pietras T., *Z Orłem Białym poprzez wieki. Cz. 5: Symbolika państwowa PRL i III RP*, histmag.org/Z-Orlem-Bialym-poprzez-wieki.-Cz.-5-Symbolika-panstwowa-PRL-i-III-RP-8326https://histmag.org/Z-Orlem-Bialym-poprzez-wieki.-Cz.-5-Symbolika-panstwowa-PRL-i-III-RP-8326 [dostęp: 26 VIII 2021 r.].

Szłęzak-Wójcik G., *Sandomierz powrócił do nowego – starego herbu*, kielce.pl/pl/post-46978 [dostęp: 22 IX 2019 r.].

Zasady tworzenia herbów, flag, sztandarów i pieczęci jednostek samorządu terytorialnego w Polsce, gov.pl/web/mswia/zasady-tworzenia-herbow-flag-sztandarow-i-pieczeci-jednostek-samorzadu-terytorialnego-w-polsce [dostęp: 21 XII 2020].

Życiorys ś.p. Księdza Arcybiskupa Janusza Bolonka, archidiecezja.lodz.pl/2016/03/zyciorys-s-p-ksiedza-arcybiskupa-janusza-bolonka [dostęp: 21 XII 2020 r.]

Relacje ustne:

Borowiak B., Prelekcja pt. *Gdy orzeł piastowski górował nad Kleckiem – historia kleckiego herbu*, Kłeck, 10 XI 2013 r.

Relacja ustna H. Bukowieckiego z 23 IX 2019 r.

Opracowania:

Adamczewski M., *Heraldyka miast wielkopolskich do końca XVIII wieku*, Warszawa 2000.

Adamczewski M., *Orzeł Biały – herb królów polskich – na pieczęciach ziemskich kaliskich – XVIII w.*, „Zeszyty Kaliskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk” 14(2014), *Z zagadnień heraldyki i nauk pokrewnych*, red. P. Gołdyn, s. 11–19.

Baran E., *Katalog monet polskich w zbiorach Zakładu Narodowego im. Ossolińskich*, t. 2, *Monety jagiellońskie 1434–1501*, Wrocław 2013.

- Bielski M., *Kronika*, t. 1, *Księga I, II, III, IV*, wyd. J. Turowski, Sanok 1856.
- Buko A., *Początki Sandomierza*, Warszawa 1998.
- Crollalanza G. di, *Enciclopedia araldico-cavalleresca*, Pisa 1878.
- Długosz J., *Insignia seu Clenodia Regis et Regni Poloniae*, wyd. Z. Celichowski, Poznań 1885.
- Dydyński J., *Wiadomości historyczne o mieście Klecku*, Gniezno 1858.
- Dzieje Gniezna – pierwszej stolicy Polski*, red. J. Dobosz, Gniezno 2016.
- Dzieje Obornik*, red. C. Łuczak, Poznań 1990.
- Dzieje Piotrkowa Trybunalskiego*, red. B. Baranowski, Łódź 1989.
- Dzieje Sandomierza*, red. H. Samsonowicz, t. 1, Średniowiecze, red. S. Trawkowski, t. 2, XVI–XVIII w., red. F. Kiryk, cz. 1, *W okresie świetności*, cz. 2, *W czasach stagnacji i upadku*, cz. 3, *Sztuka*, t. 3, 1795–1918, red. J.M. Małecki, t. 4, 1918–1980, red. W. Czajka, Warszawa 1993–1994.
- Fox-Davies A.Ch., *A Complete Guide to Heraldry*, London 1909.
- Gumowski M., *Herby miast polskich*, Warszawa 1960.
- Gumowski M., *Najstarsze pieczęci miast polskich XIII i XIV wieku*, Toruń 1960.
- Gumowski M., *Pieczęcie i herby miast wielkopolskich*, Poznań 1932.
- Gumowski M., *Początki Białego Orła. Studium heraldyczne*, „Roczniki Historyczne” 7 (1931), s. 1–30.
- Hupp O., *Wappen und Siegel der deutschen Städte, Flecken und Dörfer*, Frankfurt am Main 1898.
- Ilustrowany przewodnik po Gnieźnie i okolicy*, Gniezno 1929.
- Janiszewski P., „*Tchnienie Tyfona*” i „*Sępogiganci*” – neoplatoński mit i alegoria przeciw chrześcijanom, w: *Sacrum. Obraz i funkcja w społeczeństwie średniowiecznym*, red. A. Pieniądz-Skrzypczak, J. Pysiak, Warszawa 2005, s. 9–32.
- Jaworska A., *Orzeł Biały. Herb państwa polskiego*, Warszawa 2003.
- Kałkowski T., *Tysiąc lat monety polskiej*, Kraków 1963.
- Kempa A., *Piotrków Trybunalski*, Piotrków Trybunalski 1997.
- Kiersnowski R., *Symbol ptaka*, w: *Imagines Potestatis. Rytuály, symbole i konteksty fabularne władzy zwierzchniej. Polska X–XV w. (z przykładem czeskim i ruskim)*, red. J. Banaszekiewicz, Warszawa 1994, s. 107.
- Knight R.P., *The Symbolical Language of Ancient Art and Mythology. An Inquiry*, New York 1876.
- Kolak W., Marecki J., *Leksykon godeł zakonnych*, Kraków 1994.
- Kościk E., *Motywy orła piastowskiego w heraldyce miast śląskich (XII–XVI w.)*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” 29 (1974), s. 157–176.

- Krzysztofik R., *Lokacje miejskie na obszarze Polski. Dokumentacja geograficzno-historyczna*, Katowice 2007.
- Kuczyński S., *Herb Królestwa Polskiego w XIV–XV wieku. Wokół genezy treści i funkcji*, w: *Imagines Potestatis. Rytuály, symbole i konteksty fabularne władzy zwierzchniej. Polska X–XV w. (z przykładem czeskim i ruskim)*, red. J. Banaszkiewicz, Warszawa 1994, s. 151–160.
- Kuczyński S.K., *Polskie herby ziemskie. Geneza, treści, funkcje*, Warszawa 1993.
- Kulikowski A., *Wielki herbarz rodów polskich*, Warszawa 2005.
- Lewicki S., *Historia handlu w Polsce na tle przywilejów handlowych (prawo składu)*, Warszawa 1920.
- Litwin J., *Civitas Tusinensis. Karty z dziejów Tuszyna*, Tuszyn 1930.
- Łojko J., Stępień J., *Zarys dziejów Mosiny i okolic (do 1945 r.)*, Mosina 1992.
- Marecki J., *Barwa w heraldyce*, w: *Barwa i kolor*, red. J. Marecki, L. Rotter, Kraków 2012, s. 65–86.
- Matuszak T., *Dzieje Piotrkowa Trybunalskiego w źródłach archiwalnych*, Piotrków Trybunalski 2017.
- Michta J., *Średniowieczny i współczesny Orzeł Biały – godło państwa polskiego w państwowej i terytorialnej heraldyce*, Kielce 2017.
- Mikucki S., *W sprawie genezy orła*, „Wiadomości Numizmatyczno-Archeologiczne” 12 (1928–1929), s. 114–129.
- Muznerowski S., *Tuszyn w Ziemi Piotrkowskiej*, Włocławek 1912.
- Myśliński M., *Awifaunistyczny pierwowzór wyobrażenia godła Królestwa Polskiego*, w: *Orzeł Biały. Herb państwa polskiego*, red. S. Kuczyński, Warszawa 1996, s. 7–14.
- Niesiecki K., *Herbarz polski*, t. 1, Lipsk 1839.
- Paprocki B., *Herby rycerstwa polskiego*, Kraków 1858.
- Pastoureau M., *Średniowieczna gra symboli*, Warszawa 2006.
- Pauk M.R., *Święci patroni a średniowieczne wspólnoty polityczne Europy Środkowej*, w: *Sacrum. Obraz i funkcja w społeczeństwie średniowiecznym*, red. A. Pieniądz-Skrzypczak, J. Pysiak, Warszawa 2005, s. 237–260.
- Piech Z., *Symbole władcy i państwa w monarchii Władysława Łokietka i Kazimierza Wielkiego*, w: *Imagines Potestatis. Rytuály, symbole i konteksty fabularne władzy zwierzchniej. Polska X–XV w. (z przykładem czeskim i ruskim)*, red. J. Banaszkiewicz, Warszawa 1994, s. 117–150.
- Piech Z., *Wokół genezy Orła Białego jako herbu Królestwa Polskiego*, w: *Orzeł Biały – 700 lat herbu państwa polskiego*, red. M. Makowski, P. Mrozowski, Warszawa 1995, s. 15–32.
- Piekosiński F., *Pieczenie polskie wieków średnich*, Kraków 1899.

- Pietrykowski T., *Z przeszłości Kcyni z okazji 666. rocznicy założenia miasta*, Kcynia 1928.
- Plewako A., Wanag J., *Herbarz miast polskich*, Warszawa 1994.
- Polaczkówna H., *Geneza orła Piastowskiego*, „Roczniki Historyczne” 6 (1930), s. 2–3 [nadbitka].
- Rożek M., *Polskie koronacje i korony*, Kraków 1987.
- Russocki S., *Nad nami Orzeł Biały...*, w: S. Russocki, S.K. Kuczyński, J. Willaume, *Godło, barwy i hymn Rzeczypospolitej. Zarys dziejów*, Warszawa 1970, s. 17–78.
- Sandomierz. Z dziejów polityki, prawa i kultury*, red. P. Witek, A. Wrzyszczyński, Sandomierz 2001.
- Seroka H., *Herby miasta królewskiego Sandomierza*, Sandomierz 2016.
- Ströhl H.G., *Heraldischer Atlas*, Stuttgart 1899.
- Stróżyk P., *Raz jeszcze o pieczęci wielkiej miasta Sandomierza*, „Roczniki Historyczne” 83 (2017), s. 103–122.
- Strzyżewski W., *Odzwierciedlenie zmian polityczno-prawnych w symbolice herbów miast pogranicza śląsko-brandenbursko-wielkopolskiego w XVIII i XIX wieku*, w: *Herby miast polskich w okresie zaborów (1772–1918). Materiały sesji naukowej, Włocławek 5–6 grudnia 1996 r.*, red. S.K. Kuczyński, Włocławek 1999, s. 67–76.
- Szkołut P., *Prorok Daniel w jaskini lwów na reliefie z En Samsam w Golanie. Interpretacja przedstawienia*, „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Archeologica” 24 (2004), s. 93–125.
- Szymański J., *Herbarz średniowiecznego rycerstwa polskiego*, Warszawa 1993.
- Szymański J., *Nauki pomocnicze historii*, Warszawa 2001.
- Tęgowski J., *Uwagi o pieczęciach Przemysła II*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici” (1990), z. 204, s. 180–183.
- Vossberg F.A., *Wappenbuch der Städte des Grossherzogthums Posen*, Berlin 1866.
- Wójcikowski K., Fidura R., *Uzasadnienie heraldyczno-historyczne projektów symboli gminy Kcynia*, Łódź–Łaski Szlacheckie 2015, mps.
- Wrzesiński J., *Lednicka plakietka z orłem oraz kilka uwag na temat adaptacji i rozpowszechniania się orła-symbolu*, „Studia Lednickie” 2 (1991), s. 133–158.
- Ziętek J., *Historia miasta Piotrkowa Trybunalskiego*, Piotrków Trybunalski 2012.
- Znamierowski A., *Herbarz rodowy*, Warszawa 2004.
- Znamierowski A., *Insygnia, symbole i herby polskie*, Warszawa 2003.
- Zub J., *Sandomierz. Stare miasto*, Tarnobrzeg 1998.
- Żebrawski O., *O pieczęciach dawnej Polski*, Kraków 1865.

Streszczenie

Wśród wielu herbów miast leżących na terenie Polski wyróżniają się te, na tarczach których widnieje wyobrażenie Orła Białego będącego herbem (godłem) państwowym. Orzeł Biały znajduje się w herbach dziewięciu miast polskich. Przedstawienie orła występuje w heraldyce rycerskiej, szlacheckiej, miejskiej i kościelnej. Przyjęcie Orła Białego jako godła nie jest przypadkowe, ma swoje uzasadnienie historyczne i społeczne. Stanowiło także pewne wyróżnienie dla miasta, w którego herbie znajdowały się elementy zaczerpnięte z herbu państwowego. Najczęściej nawiązywało do nadania praw miejskich przez władców Polski oraz do historycznej roli, jaką odegrały używające je współcześnie miasta. Warto też podkreślić, że Orzeł Biały w herbie budował poczucie przynależności do wspólnoty państwowej i utwierdzał poczucie tożsamości narodowej w okresie niewoli narodowej.

Słowa kluczowe: Orzeł Biały, herb miejski, heraldyka, symbol

The White Eagle in Polish City Coats of Arms

Summary

Among the many coats of arms of cities located in Poland, the ones with the image of the White Eagle, which is the state coat of arms (emblem), stand out. The White Eagle is in the coats of arms of nine Polish cities. The depiction of the eagle occurs in knightly, noble, city and church heraldry. The adoption of the White Eagle as an emblem is not accidental, it has its historical and social justification. It was also a kind of distinction for the city whose coat of arms contained elements taken from the national coat of arms. Most often it referred to the granting of city rights by Polish rulers and to the historical role played by the cities that use them today. It is also worth emphasizing that the White Eagle in the coat of arms built a sense of belonging to the state community and strengthened the sense of national identity during the period of national captivity.

Keywords: White Eagle, city coat of arms, heraldry, symbol

Aneks

Ryc. 1. Współczesny herb Gniezna (Poznaniak, Public domain, via Wikimedia Commons)

Ryc. 2. Herb Gniezna, XVIII w. (Public domain, via Wikimedia Commons)

Ryc. 3. Współczesny herb Sandomierza (Poznaniak, Creative Commons, via Wikimedia Commons)

Ryc. 4. Herb Sandomierza używany do 2016 r. (Public domain, via Wikimedia Commons)

Ryc. 5. Herb Kcyni (Avalokitesvara, Public domain, via Wikimedia Commons)

Ryc. 6. Herb KłECKA (Public domain, via Wikimedia Commons)

Ryc. 7. Herb KłECKA tradycyjny (Public domain, via Wikimedia Commons)

Ryc. 8. Herb Mosiny (Creative Commons via Wikimedia Commons)

Ryc. 9. Herb Tuszyna (Creative Commons via Wikimedia Commons)

Ryc. 10. Współczesny herb Koźmina Wielkopolskiego (Poznaniak, Public domain, via Wikimedia Commons)

Ryc. 11. Herb Koźmina Wielkopolskiego obowiązujący po II wojnie światowej (Creative Commons via Wikimedia Commons)

Ryc. 12. Herb Obornik (Public domain, via Wikimedia Commons)

Ryc. 13. Współczesny herb Wielkopolski (Public domain, via Wikimedia Commons)

Ryc. 14. Herb Piotrkowa Trybunalskiego (Creative Commons via Wikimedia Commons)

Ryc. 15. Współczesny herb Stawiszyna (Creative Commons via Wikimedia Commons)